

TRAFIK

Esterházy Péter: *Javított kiadás*

Kapott-e R.-né, az Üllői úti trafikoszó Bécsben élő (ellenforradalmár) fiától levelet vagy csomagot? Bemegy Esterházy Mátyás a trafikba, elhinti, ki ő (megmondja nevezetes nevét), bizalmat ébreszt, összebarátkozik, megkérdezi. Aztán Csanádi megírja. Jelenti. Megkérdezem x-től, írt-e neki levelet y. Aztán megírom z-nek. Ártatlan dolog, mindennapos. Továbbmesélem, amit más mesélt. De Csanádi – és aztán Csanádi olvasói, beleértve a tartótiszteket és az utókor olvasóit is – számára mindennek más jelentése lesz, minden jelentés lesz, pedig csak azt csinálja, bár máshogy, amit amúgy is csinálna. Beszélget és ír. Trafikál.

A *Javított kiadás* kettős naplóként dolgozza fel azt aényt, amelyről Esterházy Péter a könyv tanúsága szerint 2000. január 28-án, a *Harmonia caelestis*t éppen csak befejezván értesült: édesapja, Esterházy Mátyás III/III-as ügynök volt. Az apa jelentéseiből idézett részletek sajátos rekonstruált naplóként is olvashatók, beszámolóként az apának a családja (és a *Harmonia caelestis*) elől korábban titokban maradt napi tevékenységéről, amelyből kirajzolódik egy másik, addig ismeretlen, rejtett arca; a fiú, a szerző, olvasó- és írónaplójából pedig megtudjuk, hogyan olvasta végig és jegyzetelte ki az apa 1957–1980 között írt jelentéseit tartalmazó négy dossziét, hogyan kommentálta a jelentéseket, saját jegyzeteit és értelmezte újra az új információk fényében a *Harmonia caelestis* édesapját és a saját múltját.

A kötet egymást követő darabokban, párhuzamosan tárja elének a két „naplót”, így kerül az apa egy-egy jelentése – egy-egy napja – a fiú egy-egy napja mellé. A különböző részeket hol egy jelentés dátuma vezeti be, hol pedig a megírás egy adott napjának dátuma. Ily módon is, és különböző írásképbeli elemek (a jelentések, az ezekhez a tartótiszteket és feletteseik által fűzött kommentárok és a *Harmonia caelestis*ből származó idézetek rozsdaszínnű szedése, valamint a különböző zárójelek alkalmazása) segítsé-

gével isélesen elválasztódik egymástól saját szöveg és idézet, s ezáltal az idő különböző síkjai is: a barnásvörös szövegrészek a múltat jelölik, vagyis az új helyzetben már érvényesnek nem mutatkozható korábbi énhez tartoznak, egykori meggyőződésein nyugvó identitásának szétrombolódást dokumentálják, a jelenbeli én pedig az ebben új időszámításban adott időkeretek között a jelen különböző fázisait is elválasztja egymástól:

„<Az iratok másolása és a közvetlen jegyzetek (...) 2000 nyárára készültek el, ezt újra leírtam, kicsit már rendezve és új megjegyzéseket fűzve, ez lényegében 2001, ezeket írtam a szögletes zárójelbe []. És akkor harmadszor is leírtam, leírom, most, 2002-ben, ha lesz szöveg, azt ebbe a hegyes zárójelbe teszem.>”¹

Az idegen szöveg idegen testként való kiütköztetése, a nyelvek elhatárolása úgy is érthető, mint valamiféle kapaszkodás a saját és az idegen, a jelen és a múlt elválaszthatóságába, mint az olvasó-író én körülhatárolhatóságának, érintettségében való mégis inakttságának biztosítéka, s mivel – a szövegszerveződés gyakorlatában legalábbis mindenképp – a korábbi Esterházy-művek intertextuális, jelöletlenül idéző praxisától ez gyökeresen különbözik, a trauma nagyságának, az ént ért csapás súlyosságának a változást tematizáló explicit megnyilvánulásokkal:

„életem utolsó régi csütörtöke”²

„Nem tudtam, hogy ez életem utolsó olyan pillanata, amikor úgy örülhetek, ahogy tudok, ahogy én tudok...”³

– az önreflexív panaszokkal:

„Vélhetően nem csak azt nem fogom tudni leírni, édesapám, hanem azt se, hogy én. Illetve valahogy nagyon másképp, »messzebb« vagy »messzebbről«”⁴

– a könyvben a bánat indexeiként „k”-val és „ö”-vel jelzett könyvek és önsajnálát számos előfordulásával egyenrangú bizonyítéka.

Az „amikor kiderült” traumájának leírása – *Az első dosszié* című fejezet eleje,⁵ amely a dossziék kinyitásával, az én számára kereteket teremtő⁶ munka, a másolás⁷ és kommentálás kezdetével zá-

rul, és ekkor vezeti be Esterházy a „k”⁸ és „ö” indexet is⁹ –, ahogy erre a könyv maga is többször utal, egészen más, mint amit Esterházy Péter irodalomként általában csinálni szokott. Itt ugyanis egyszerűen leírja, mit érez, hogyan vergődik, megírja az érzelme-
ket, a törést, azt, hogy ezentúl másképp lesz, mert nem lehet már az, akinek eddig gondolta magát:

„Úgy érztem, feloldódom a levegőben, hogy szétfolyok, hogy nem vagyok...”¹⁰

Beleírja magát a bánatba és a fájdalomba, s miközben azt fejtegeti, elvesztette régi énjét, megszületik az új, aki majd máshogy érti az így újraértett régit:

„Életemben először tehetetlenségből írok. Megyek, amerre az iratok vezetnek, aztán lesz, ami lesz.”¹¹

Az érzelmek megírásának olyan formációja ez, amely tudatában van annak, hogy azok nem az írás, a beszéd előtt léteznek, az én nem kiírja őket magából, nem kifejezi őket, hanem közéjük íródik, a traumákban, a hasadásokban. A könyv nem elhanyagolható érdeme, hogy – hiszen Esterházy kánoni rangjánál fogva minden, amit leír, jelen pillanatban megingathatatlanul irodalom – ezzel az első résszel teret is nyit valaminek, ami az utóbbi időben – többek között éppen az ő életművének hatása nyomán – a magyar irodalomban nem volt divatos.

Másfelől, ha jól értem, ez a könyv azt (is) akarja, hogy beszéljünk, írjunk – írjak, én is, személyesen, és más is, személyesen – róla, és így arról, amiről szól.

„Én a felejtés ellen dolgozom. Nem azt akarom, hogy elfelejtsek a Papi ügyét, hanem hogy megjegyezzék. Bocsánatot se akarok. (Ha kéne, térden állva esdekelnék. Ha ez volna a megoldás.) Hanem mit is? Hát... hogy valahogy az egész látszódjék. Hogy van, ami van, és ez van, az derült ki, hogy ez van.”¹²

Hogy ne csak az olvasás, a hallomás, a gondolkodás, hanem az írás, a megszólalás révén és árán is legyünk – személyesen – érintettek. Nem lehet véletlen, hogy a kritikai visszhang első hullámának írásai közül nagyon sok nyíltsággal, személyességgel és

referencialitással reagál a nyíltságra, személyességre és referencialitásra: a különböző szerzők utalnak saját életük nehéz helyzeteire, kríziseikre, saját apjukra, anyjukra, bátyjukra,¹³ visszakeresik, mit is csináltak ők éppen „akkor”, avagy összefüggésbe hozzák magukat a könyvben leírt konkrét helyzetekkel.¹⁴

A *Javított kiadás* egyik fő célja eszerint, hogy olvasójában a személyes érintettség állapotát kiváltsa. Ezt bonyolult, sőt rafinált módon éri el. Amikor ugyanis Esterházy apja jelentéseivel dolgozik, olvasóként, kritikusként, értelmezőként viselkedik, végigköveti azokat a fázisokat, amelyek során az apa kezdeti ellenállásából előbb ellenkezés, majd beletörődés, utóbb együttműködés, sőt készséges és aktív ajánlkozás lesz, és ahogyan ez a jelentések megfogalmazásában, nyelvében tetten érhető:

„Eddig egyébként nem veszélyes. Láthatóan ügyel, hogy kizárólag azt mondja, amit úgysis tudnak.”¹⁵

„Szóval vannak találkozóik. Lett vele foglalkozva...”¹⁶

„Ez a gondolatjeles közbevetés nem lépés egy »mi« felé az »ők«-kel szemben? Nyomják, nyomja magát bele, centiről centire a szarba.”¹⁷

„...ez már az együttműködés egy új szintje!”¹⁸

„A buzgó mócsingja! Megint egy szint: aktív, első ízben nem sodródik, nem elszenved (s úgy alakít), hanem tevőlegesen alakít, akar. Egy munkatárs. Itt először tudatosan kolléga.”¹⁹

„Jajjaj: attól tartok, költségtérítést kaptunk.”²⁰

„Értékelés: *Ügynök jelentése javult, mert korábban sokkal rövidebb formában írta meg jelentéseit. Szerintem is javult, élete-sebb lett, színesebb, mintha a fogalmazás (bizony, teremtés!) örömeit éreznők! (...) Megjegyzés: Ügynök magatartásában változás tapasztalható. Nagyobb ambícióval végzi feladatát mint korábban.*”²¹

„Már az érzéseinkről is beszámolunk?”²²

„Kis cédula »Feleségem rokonai«, mindenki ott van (...). Terjed a gabszág.”²³

„Vagyis már lehet lakásra vinni.”²⁴

„Lassan már élvezi is; újabb szint!”²⁵

„Ez bizony az elhárítás. Lassacskán kémmé avanzsálunk.”²⁶

„1975. V. 21. Megint egy év. *Adta: Csanádi fn. Tmb.* Most először tmb, titkos megbízott. [Tmb. az az, aki elvi meggyőződésből teszi, az ügynököt azt vagy kényszerítik, vagy megfizetik. Szóval már nem kell kényszeríteni...]”²⁷

„Tiszta őrület, apám mint potenciális doppelagent! Támadólagos magatartási vonal, szép nyelv, a (hideg) háború nyelve... Ez már más szint, másik osztály...”²⁸

E munka révén képes Esterházy egyszerre fenntartani és némiképp eltávolítani személyes érintettségét, oly módon, hogy egyrészt az olvasó számára, azáltal, hogy miközben megmutatja, milyen módon olvas, a jelentések részleteit és a saját kommentárjait azok másságát megőrizve (még az íráskép színében is) megkülönbözteti, felkínálja a részvétel, a saját értelmezés lehetőségét; másrészt azonban a személyességet voltaképpen beírja a reflexiók, kommentárok hálózatába. Eközben a traumát a különböző, számára korábban is, és a *Harmonia caelestis*ben különösképpen fontos problémák – a szavak, a fikció és a valóság, a történelem, a múlt és a jelen, az igazság, hazugság, őszinteség, illetve én (szerző) és szöveg, ügynök (jelentésíró) és jelentés viszonya – újraértelmezése mentén megfoghatóvá és értelmezhetővé teszi, hogy aztán az „elrendezetlen én”²⁹ újraprendeződhessen. Az olvasó képes követni az értelmező munka állomásait, képes átérezni a döbbenet, a csalódás, a kiábrándultság, a keserű belenyugvás és tennivágyás állapotait, sőt, azt is látja, ahogyan Esterházy magatartása (amely a gyászunkra jellemzéseinek is megfelel) voltaképpen – bár más értelemben – egy bizonyos szintig követi, szinte másolja az apát: az ellenkezésből a munka során kooperálás, a szövegekkel való termékeny együttlét alakul ki, majd végül az „Igent mondok a világra”³⁰ következtetésében rejlő elfogadás. A *Harmonia caelestis* olvasója – és a *Javított kiadás* olvasási utasítása szerint („Szeretném, ha ezt a könyvet kizárólag az olvasná, aki már a *Harmoniát* olvas-ta”³¹) lehetőleg legyünk is azok – azt is érzékeli, mekkora a változás a két könyv apaképe között, és ezáltal a fiú – és a szerző³² – érzéseit még inkább megértheti. Ugyanakkor egy dolgot a könyv

énje nem oszthat meg olvasóival: nevezetesen azt az elháríthatatlan érzelmi tudást, hogy a személy, akiről szó van, az apja, az élet, amelyről szó van, az ő élete, az ő életük. Ez a tudás más számára nem adott, nem átadható, és a könyv erre nem is törekszik, annál inkább arra – és a megjelent kritikákból látszik, milyen nagy sikerrel –, hogy olvasóiban saját problémáikat idézze fel, hogy azok ezt a történetet a saját életük viszonylatában értelmezzék. Esterházy nem megosztani akarja, ami vele történt, nem azt akarja, hogy az ő helyzetébe képzeljük magunkat, hanem hogy a sajátunkba. Nem azt várja, hogy vegyük le a válláról a terhet, hanem hogy helyezzük a saját vállunkra – de mint saját terhet: „a történelmi felelősség nem elvont, hanem személyes.”³³

Azért is sikeres ez a stratégia, mert kivédi azokat az esetleges ellenérzéseket, amelyek a túlzott azonosulásból következnének, és amelyek a *Harmonia caelestis* (édesapámjának) egyes olvasóinál felszínre is kerültek.³⁴ Ezek a kritikai megfontolások pedig a *Harmonia caelestis* történelemképével kapcsolatban merültek fel, ezért is fontos tehát, hogy a *Javított kiadás* éppen a történelem értelmezésében tér el számottevően a *Harmonia caelestis*től. A személyesség ilyen közvetítettsége ugyanis azt eredményezi, hogy míg Esterházy a múltat a *Javított kiadás* Előszavában leírt kiinduló helyzetben olyan hatásként értelmezi, amely iránt az egyén figyelmességgel tartozik:

„állampolgári, demokratikus kötelességemnek is tartottam – ha nem is a múlt tisztázását, de az esetleges akták megtekintésében megnyilvánuló figyelmességet a múlt iránt”³⁵

– addig a könyv végén már arról beszél:

„mi annak a következménye, hogyha érintjük a történelmet.”³⁶

Itt tér ki arra is, amit a *Harmonia caelestis* mulasztásának tart:

„Igenám, de a könyv nemcsak a család történetét meséli, hanem az országot is. Ez érthető, hisz nem akármelyik családot meséli, hanem épp egy »representatív családot«, egy ún. történelmi családot. Így gabalyodunk bele a történelembe. A család úgymond személyes története látszólag nem tartalmazza azt, ami a történelmi történetében benne van, és – ter-

mészeten – a könyvnek ezt a történetet kell elmondania.
 »A történelem nemcsak a te családod története, hanem az enyém is. Hol az én családom története?« Itt van tehát egy hiány, amit nem lehet egyszerűen úgy megválaszolni, hogy most ez a történet van elmondva, és nem egy másik. Mert egyrészt mért (hisz ez döntés kérdése), másrészt csak egy egész történetet lehet elmesélni, vagy ha nem, akkor erről is beszélni kell (vagy hallgatni, de jelezni az okot).³⁷

A *Javított kiadás* újragondolja a *Harmonia caelestis*nek azt az elképzelését, amelynek értelmében a jelen uralja, sőt elfedi, felémészi a múltat, aminek következtében az egyénnek lehetősége nyílik, ha nem is a múlt tetszőleges – vagyis akaratlagos, irányító – használatára, de saját céljaira való alakítására igen:

„hisz az nem úgy megy, hogy nyugodtan felidézzük a múltat, sétálgatunk benne, tárgyilagosan mérlegeljük. Nem, a jelen mindig agresszív... és csak azért merül alá az ősidők zavarosába, hogy csak azt halássza elő, amire szüksége van ahhoz, hogy még jobba egészítse ki mostani formáját. Lehet, nem is annyira emlékezetembe idézem, mint inkább felfalom a múltamat, én – aki olyan vagyok, amilyen most vagyok – kisajátítom önmagam. Létezni annyi, mint múltat fabrikálni magunknak. (Nagypapa mondása).³⁸”

Esterházy Mátyás sorsának történelmi kontextusban való értelmezhetősége így nyer új megvilágítást. A *Harmonia caelestis*ben bukott arisztokrata:

„Apám élete visszatért egy rendesebb kerékvágásba. (...) Apám ekkor lett igazán magányos. (...) Nem az az igazi magány pillanata, amikor állt a dinnyeföldön, paraszt – parasztok között, rémülten pillantva a kamerába, hanem ez a mostani. Ahogy az országnak, neki sem maradt más, csak a jelen, és ehhez a magányhoz semmilyen módon nem volt szokva, ehhez a történelmi magányhoz, amely azonban fondorlatosan az ő személyére vonatkozott, az ő testére szabta az Úristen, és ha belepillantott e magányba, a mindent fölzabáló jelen tükrébe, akkor ez a tükör csupán egy negyvenforma férfit mutatott, egy született valakit, aki nincs sehol, nem ért el sehová, nincs, vagy van, de minnek.³⁹”

– akit a jelen megfoszt történelmétől. Ebben az összefüggésben a könyv olvasható akként is, mint amely az így megkonstruált történelemvesztett apa ezen állapotát közelíti meg többféle módon is: a kárpótlás (elő- és saját történetének megírása), az (ön)igazolás („édesapám” megsokszorozódása és szóródása-eltűnése térben és időben), az értelmezés (történelmi folyamatok és a pszichológiai szempont) igényével egyaránt. Emberi bukása paradox módon – hiszen éppen a személyes sorsában, a családi életében vétkes vagy gyenge – nem személyes, mert külső oka van, nevezetesen a történelem, a körülmények. A *Javított kiadás*ban az apa bukása éppen azért személyes, mert külső oka van, nevezetesen a jelenben megmutakozó történelem. Ez a bukás azonban – de nem csak mert sokakat érinthet-érintett – már nem arisztokrata sors vagy sajátosság,⁴⁰ egyénivé válik, egyéni sorssá a történelemben, nem pedig történelmi sors az egyénben. Így máshogy, talán jobban látszik a történelem is, nem mint a jelen által elfedhető múlt, de mint amiben megmutakozik a jelen és mint ami megmutakozik a jelenben. A személyes érintettség megírása végül tehát a történelem általi érintettség észleléséhez vezet. Ez az egyik dolog ebben a könyvben, ami a mai Magyarország olvasói számára különösen fontos lehet, és ellentétben egyes megszólalók véleményével⁴¹ nemcsak a koruknál fogva érintett generációk, hanem a fiatalabbak számára is: „...ez ránk is vonatkozik.”⁴²

A személyesség kérdése alkotástechnikai problémákat is folyamatosan felvet:

„...alkalmazkodnom kell a valósághoz. Eddig a szavakhoz kellett.”⁴³

Valóság és fikció a *Javított kiadás* elmélkedéseiben olyan opozícióként tételeződik, amelynek első tagja az igazsággal és az őszinteséggel, míg a második a szavakkal, a nyelvvel és a hazugsággal kerül kapcsolatba, így pedig, érdekes módon, a nyelv úgy kerül szembe a valósággal, hogy az én–szöveg–valóság viszonyrendszerben az én a szöveg-énnel lesz azonos, aki eddig a valóságon uralkodott, rajta pedig a szöveg.

„A hazug embert hamarabb utoléri, mint a sánta kutyát: eddig azt csináltam a tényekkel, dokumentumokkal, iratokkal,

amit akartam. Amit a szöveg akart. Most nem lehet. Mindent le kell nyelnem. Eddig én nyomtam le az olvasó torkán azt, amit akartam, én voltam az úr, a valóság csak cifra szolgálja.”⁴⁴

A megváltozott helyzetben az én a valósághoz méri szövegét, és ez számára a szavak, a nyelv mint kontextus és mint támasz elvesztését jelenti. A „valóság” nyelvi természete azonban talán nem hagyható itt figyelmen kívül. Amikor Esterházy azt mondja:

„Minden forma. Csak most formának a (civil) őszinteséget választottam, kellett választanom, meg azt, és ez már következmény, hogy az ún. valóságot tekintem valóságnak (nem a nyelvet), és ahhoz leszek hű.”⁴⁵

– vagyis hogy az őszinteséggel együtt jár a valóságnak mint referenciának a felerősödése, akkor e mögött az a feltételezés rejlik, hogy az őszinteség nem esztétikai, és ezért nyelven kívüli kategória.

„A személyes őszinteség nem szépségképző. A szövegnek van őszintesége, nem a szerzőnek... Az kit érdekel?! Aztán tessék: itt pacsomagolok a saját őszinteségemben, váratlanul ebből dolgozom.”⁴⁶

A szöveg eszerint akkor is őszinte, ha a szerző nem az.⁴⁷ Az viszont, hogy a szöveg fiktív igazsága a szerző őszinteségétől független, nem feltétlenül jelenti azt, hogy a személyes őszinteség szembe kell hogy kerüljön a fikcióval, pontosabban az őszinteség nyelviségével. Talán ezért is konkludálhat a könyv ahhoz a sajnos kevéssé kifejtett állításhoz, hogy:

„Az őszinteség használhatatlan kategória.”⁴⁸

Ha őszinteségen ebben a kontextusban a (egy) szerzőnek a saját magáról szóló beszédét, önmaga megírását értjük,⁴⁹ és ha ez az adott helyzetben a szembesülés igényével is együtt jár, azt is mondhatjuk, hogy egy beszélő – és a szövege – talán akkor is őszinte, ha ennek nincs tudatában.⁵⁰ Fontosnak tűnt számomra ebben az összefüggésben a *Javított kiadásban* a *Harmonia caelestis*-beli Roberto-epizódok értelmezésének hiánya,⁵¹ különösen a presszóbeli találkozásoké,⁵² melyek leírásában fontos helyet foglal el az őszinteség⁵³ és a történelem (Roberto a múzeumban megmutatja a fiúnak a „családi

kincseket”, vagyis a tárgyak által idézi fel az elvesztett személyes történelmet) problémája, és melyek gyakorlatilag – és a *Javított kiadás* felől, utólag nézve már teljesen egyértelműen – az ügynök–tiszt találkozókat jelenítik meg, s ráadásul éppen 1957-ben, az apa beszerzésének évében kezdődnek, és amelyek során a fiú elsősorban is az apáról jelent, annak inverzeként, ahogyan az apa egyes családtagjairól is beszámol jelentéseiben. Érdekes megfigyelni, hogyan (nem) értelmezi a *Javított kiadás* beszélője a *Harmonia caelestis*-ét, akinek a történetét folytatja, fikció a fikciót,⁵⁴ vagyis hogyan tart meg bizonyos elemeket azon a jelzésszerű szinten, ahogyan azok az előző könyvben is szerepeltek. Ebben az epizódban, és egy másikban is, fontos szerepet tölt be a fejfájás. A Robertóval találkozgató fiút „erős fejfájás gyötri”, ami (mint pszichoszomatikus tünet) érthető a családnak beadott hazugság következményeként, illetve a hamis helyzet észlelésének testi jelzéseként,⁵⁵ csakúgy, mint az, amikor az apjával focimeccsre járó fiú számára ez az élmény⁵⁶ rendre migrénnel és hányással végződik.⁵⁷

A *Javított kiadás*ban az a rész, amelyben a fiú rádöbben, a közös meccsre járás is ügynöki feladat volt:

„Úgy szerettem vele meccsre járni, az Üllői útra, a Stadionba... < k > *Intézkedés*: »Csanádi« részére megszerezük a szükséges jegyeket. Nincs megállás, mindenhová elér a trutymó. Szóval azoknak a szép, mitikus apa–fiú szcénáknak itt a forrása. A mennyország lehetett ilyen, apa, finom ennívaló, szépség, gondoltam. [547.] Ezt akkor tehát az ávónak köszönhetem.”⁵⁸

– a *Harmonia caelestis* szöveghelyeinek felkeresésével folytatódik, de szignifikáns módon nem a meccsre járó részhez jut, hanem két másikhoz. Ebben a viszonylatban úgy tűnik, a *Harmonia caelestis* szereplője fejfájásával, testével mond el valamit,⁵⁹ amit szavakkal nem tud (elmondani), vagyis hogy őszintesége oly módon nyelvi, hogy a fikcióban a nyelv által válik hozzáférhetővé, de ez nem jelenti azt, hogy a szavak tudatos használatában is működőképes lenne, vagyis a valóságra való vonatkozthatósága kétségbe vonható.

A *Javított kiadás* egyik „szakirodalmi hivatkozása” egy Berkovits Györggyel készült interjúhoz utalja az olvasót.⁶⁰ Berkovits arról beszél, hogy „hiábavaló” a besúgás mint társadalmi jelenség káros

hatásainak „emlegetése”, „mert ezeket nem emlegetni kéne, hanem szembenézni velük végre”.⁶¹ A szembenézés ebben az értelemben a nyilvánosságra hozatalt, illetve Esterházy interpretációjában a tény kimondását jelenti:

„A kérdés, olvasom, merünk-e szembenézni. Merek. Apám – a Tar iránti bizalomból most így mondom – kis szar besúgó volt. (Szün.) Merek én, csak *utána* mi lesz, azt nem tudom.”⁶²

Azonban ennél ez a könyv többet tesz. A szembenézés megvalósítására ugyanis az „emlegetésen”, vagyis a dologra való emlékezésen, a dologról való beszéden kívül nem nagyon kínálkozik más lehetőség. A szembenézés azt is jelenti, hogy mások számára – különösen a fiatalabb generációk számára – a beszéd révén hozzáférhetővé válik valami, amiről a magyar társadalom mostanáig súlyosan hallgatott. Hogy tudomásul veszünk olyan jelzéseket, amelyek a szőnyeg alá söpört tudásra utalnak, és beszélünk ezekről, kérdéseket teszünk fel. Azzal, hogy Esterházy a jelentéseket és a hozzájuk fűzött értékeléseket lemásolja, a mechanizmust teszi láthatóvá, nyelviileg teszi tetten érhetővé a diktatúra működését, az egyes személyekre gyakorolt hatását, azt, ahogyan az nyelvének elhatalmasodásával felszámolja az egyén ellenállását. A jelentésekből jól látszik, ahogy a hatalom és a félelem mátrixa kisszerűségében lenyűgöző terrortal szövi át az emberi életeket. És az is, hogy fiktív a felsőbb hatóság, a valaki, aki összefogja a szálakat. Hiányzik az, *akinek* jelentenek. Aki célt adna a jelentésnek. Akinek valami használhatót kell mondani. Aki meg akarja tudni. Itt minden használható, az is, ami semmiről sem szól. Legalább felderítene egy összeesküvést, legalább megtudna valami fontosat, olvasás közben folyton ezt kívántam. Hogy ne csak a tény legyen. Legyen értelme. És van értelme: a nyelvben rejlő hatalom, amely képes az embert maga alá gyűrni. Ezért mondhatja Esterházy, többször, visszatérően, hogy „a besúgó konkrétan is *mindig* árt”,⁶³ s hogy:

„Egy jelentés sosem semmitmondó. Sosem csak semmit mond. Ha üres, akkor is mond valamit.”⁶⁴

És ezért illeszti oda zárójelben, párhuzamos, csak jelzésszerűen felvillantott másik történetként a jelentések mellé az aznap elítéltek, bebörtönzöttek, kivégzettek névsorát.

Nyelv és őszinteség viszonya ennek fényében azért is különösen fontos problémája a *Javított kiadás*nak, mert rávilágít arra, hogy a szerzőjét ért trauma nemcsak pszichológiai, családi, hanem nyelvi is: az anyanyelv elvesztését és újramegtalálását, a saját nyelvbe való újrabeillesztést vonja magával.

„Apámmal együtt elveszitem a nyelvem.”⁶⁵

„Hirtelen, most (...) fölismerésszerű látomás: Elhagyok mindent, ami eddig voltam. (...) Majd matematika, stb.”⁶⁶

Az ügynöki tevékenység alapvetően nyelvi: beszédből és írásból, a nyelvi lét megosztható elemeiből,⁶⁷ az író-lét alapjából tevődik össze. A trafikálás megszentelteléníti a nyelvet, és ezzel a másik embert, ahogy a közlekedésből, a kommunikációból, beszélgetésből, a fecsegésből, a tereferéből mesterkedés és fondorkodás lesz. Az írás – másokról és magunkról – valamiképpen eredendően indiszkrét, ezért különösen fontos, hogy jó célokra használjuk. Ez a feltétele annak, hogy az írás őszinte lehessen, s hogy betölthesse a társ, a támasz szerepét, hogy rábízhatunk magunkat.

1987-ben érettségiztem, Magyarországon, Budapesten. A hivatalosan megadott történelemtételek között szerepeltek olyanok, mint A népi demokráciák kialakulása Európában és Ázsiában, 1944–1956; A szocialista vilárendszer fejlődésének új szakasza, 1956–1975. Tanárnőnk sejteni engedte, ezeket ő nem forszírozza (nem volt egyértelmű, kiveszi őket a többi közül?), de ott a tankönyv, meg kell tanulni, nem tudni, milyen lesz az érettségi elnök. Az adott ponton nem az a lényeges kérdés, hogy mi van a háttérben, hanem hogy meg kell-e tanulni. Aztán meg – nesze neked, igazodj el. Ahogy az egyetemen is, a hatvanas–hetvenes évekbeli irodalomkritika sajátos, mint mostanában hangoztatják, egy szűk réteg számára érthetően kódolt kiszólásai között bolyongva. Hagyd el a *Filozófiai kislexikon* címszavainak egyes mondatait (Nietzsche egoista, ez meg reakciós dolog, sőt amorális, és a kom-

munista erkölcs ezt határozottan elítéli – most akkor Nietzsche nem OK?), és olvass tovább. Tanulj meg konspirálni. És ne beszélj róla. Ma se, mert nem tudni, ki miért tette. Nem tudni, te hogy viselkedtél volna. De a beszéd nem egyenlő az ítélkezéssel. A hallgatás sem a kímélettel.

A *Javított kiadás* nem válaszol meg minden kérdést, nem tudjuk meg például, mi állt az apa beszerzésének hátterében, nem ismerünk meg minden emberi okot és indokot, Esterházy Mátyás minden arcát továbbra sem látjuk,⁶⁸ de azt tudjuk, hogy mindezt nem tudjuk.

„Tehát az, hogy ki édesapám, nincs lezárva. Édesapám mutatkozni fog, újra, újra.”⁶⁹

A *Javított kiadás* így – sok más diskurzusindító Esterházy-műhöz hasonlóan – megteremti az erről való beszéd lehetőségét és formáját.

JEGYZETEK

- 1 ESTERHÁZY Péter: *Javított kiadás. Melléklet a Harmonia caelestishez*. Budapest: Magvető, 2002. 13. (A továbbiakban JK.)
- 2 JK 10.
- 3 JK 7.
- 4 JK 16.
- 5 JK 13–37.
- 6 „De nekem mindenre föl kell készülnöm. Ez az írás is az. Nem védekezés, nem magyarázkodás: pozíciókeresés.” JK 14.
- 7 „Elkezdem másolni, hadd menjen bele a kezembe, menjenek bele a szavak.” JK 38.
- 8 JK 34.
- 9 JK 37.
- 10 JK 13.
- 11 JK 17.
- 12 JK 71.
- 13 Lásd például Szijj Ferenc: *Kiadás és visszafogadás. Élet és Irodalom*, 2002. május 24. 5.; CsÁKI Judit: *Túlélőkönyv. Kritika*, 2002/7–8. 2–4.; „A *Javított kiadást* mindenki úgy olvassa, hogy közben magára gondol. Hogy az én papám így, az én papám úgy. Hogy akkor, amikor az ő papája itt és ott, és ezt és azt, ugyanakkor az én papám vagy én magam ott és itt, és azt meg ezt.” BÄCHER Iván: *A könyv. Népszabadság*, 2002. június 1.; „Amikor olvastam, akkor rendre letettem, vagy

- csak félrenéztem, ki az ablakon; és akkor láttam az én apámat.” LÁNG Zsolt: *Édescsanádi. Élet és Irodalom*, 2002. május 31. 9.; valamint: MARTOS Gábor: *Egy napló „naplója”*. Népszava, 2002. június 1.
- 14 Mint például az Index szerkesztője, aki leírja, hogy amikor Esterházy a könyv 262. oldalán, azaz 2000. június 8-án a Victor Hugo utcába ment, az Indexbe tartott online interjúra. DOKTOR: *Egy spicifit az irodalomtörténetben*. http://index.hu/kultur/klasz020526EP_ren/
- 15 JK 41.
 16 JK 42.
 17 JK 69.
 18 JK 78.
 19 JK 84.
 20 JK 88.
 21 JK 138–139.
 22 JK 145.
 23 JK 149.
 24 JK 156.
 25 JK 158.
 26 JK 177.
 27 JK 260.
 28 JK 265.
 29 JK 47.
 30 JK 231.
 31 JK 5.
 32 „Mert hogy ezt a könyvet meg lehessen írni és érdemes legyen megírni, ahhoz kell a *Harmonia caelestis*.” JK 112.
 33 JK 273.
 34 Lásd: BOJTÁR Endre: *Esterházy Péter: Harmonia caelestis*. 2000, 2000/5. 56–64.; illetve ugyanitt MARGÓCSY István és KOVÁCS János Mátyás széljegyzeteit, valamint: BOJTÁR Endre: *1 könyv – 1 (történelmi) bohóc-tréfa*. *Élet és Irodalom*, 2000. május 24. 3.: „az író az országot, a nemzetet összecúsztatta, azonosította az arisztokráciával, a főhóst, Esterházy Mátyást pedig osztályával, s 1945, illetve 1956 után mindegyik sorsát tragikus bukásnak, totális megsemmisülésnek állította be, amit a komcsik okoztak. A *Javított kiadás* most betapasztja e repedéseket.” Bojtár Endrének a 2000-ben megjelent kritikájára egyébként utal is a *Javított kiadás*: JK 189.
- 35 JK 5.
 36 JK 271.
 37 JK 272.
 38 Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*, Bp.: Magvető, 2000. 363–364. (A továbbiakban HC.)
 39 HC 695–696.
 40 Vö.: „[Levertem egy stósz könyvet, többek közt a *Harmoniát* is. A 348. oldalon nyílt ki: *mintha nem volna semmihez se köze, se a gyerekkorához, se a háborúhoz, utána meg igazán semmihez, új, idegen ország; nincsen semmije, csupán mi: tényleg semmi*. Ez most olyan, mintha megvolna a magyarázat. Ha tényleg semmi, semmihez semmi, akkor bármi. De nem túl patetikus ez? Nem túlságosan grófszempon-tú? Hogy tudniillik ki lett for-

- gatva a világból, így aztán csak lebegett... De hát nem szinte mindenki így lebeg vagy lebegeth?" JK 250.
- 41 Lásd BABARCZY Eszter véleményem szerint célt tévesztett írását: *Magán-, bel- és közügyek*. <http://www.rev.hu/html/hu/tanulmanyok/esterhazy/babarczy.html>, illetve, más hangsúlyokkal: MAJTÉNYI László: *Apa a magasban*. Élet és Irodalom, 2002. május 31. 8.: „Harminc körüli barátaim csak a vállukat vonogatják. Nekik Esterházy Mátyás vagy Martinovics Ignác édesmindegy.”
- 42 JK 175.
- 43 JK 6. Vö.: „Ez a realista próza nem fekszik nekem. Azt kéne leírnom, ami történik, se hozzá tenni, se elvenni, ötvenéves vagyok, de ilyet még nem csináltam. Folyamatosan egy magnót és egy videót szeretnék magam körül, bennem. Mondathoz szoktam mérni a mondataimat, nem a »valósághoz«; így most nagyon látom a csenevészégüket.” JK 27.
- 44 JK 22.
- 45 JK 67.
- 46 JK 90.
- 47 „98. o. *Édesapám egy szörnyeteg volt...* Mily kéjes volt ezt annak idején leírnom, ti. hogy valami egyértelműen hamisból, hamis mondatból igazat csinállok, csinál a nyelv, az irodalom.” JK 102.
- 48 JK 252.
- 49 „Figyeltem magam, akár egy állatot, hogy vajon ebben a helyzetben miként fogok viselkedni...” JK 12.
- 50 „Most látom, hogy a regényrészleteket ugyanavval a (megkülönböztető) tollal írom, mint az ügynöki jelentéseket. Most ezek a jelentések. Tényleg úgy olvasom, hogy a szöveg, mely többet tud, mint én, mit árul el az apámról.” JK 101.
- 51 A *Javított kiadás* néhány megjegyzést tesz ezzel kapcsolatban: „Ez az egész robertózás! Klasszikusan játék a tűzzel. Akasztott ember házában kötélről.” JK 111. „Az Imbisz a Körút és az Üllői út sarkán van (volt, utánanézni). Ott találkozott Roberto és az »én« is. Ez csoda, véletlen, vagy tudatalatti? Eddig nem sokra becsültem a tudatalattimat.” JK 180. „Őrület. Olyan, mintha apám lenne a regény(ek)beli Roberto. Milyen büszke voltam, hogy végre valamit az ujjamból szoptam!” JK 211. LÁNG Zsolt a „tudatalatti ügynök” kifejezést használja Robertóra (i. m.), RADNÓTI Sándor pedig a következőképpen értelmezi a *Harmonia caelestis*nek azt a részét, amelyben a megvert apa helyett a fiú írja alá az ámulást jelentő papírt, illetve azt, hogy ezt a *Javított kiadás* nem elemzi: „Meghökent, hogy könyve e részére nem reflektál Esterházy. Nem

- tudom, azért-e, mert ez a reflexió erős pszichológiai tiltás alá esik (a teljes gyanútlanlás önigazolásáról van szó), vagy mert az író – Aladdinként – egy ablakot befejezetlenül hagy ebben a kivételesen egyértelmű könyvében is, hogy olvasói fejezhessék be az épületet. Hát akkor én most fölfedem az inverziót: a *Harmonia caelestis* e részében a fiú magára vette – tudva-tudatlanul – az apa bűnét és az ítéletet. Elképzelt egy jelenetet, amelyben a gyermek írja alá apja helyett az ügynöki nyilatkozatot, és apjától szenvedez az azt az ítéletet, melyet most neki kellett kiszabnia.” (*Kelet-európai diszharmónia*. Népszabadság, 2002. május 25. <http://nol.hu/cikk/63630/>)
- 52 HC 635–638.
- 53 „...ha akarom, ez titok, ha akarom, őszinteség.” HC 638.
- 54 „Megint: mintha egy/a regényben volnék. Hisz hol másutt ugorhatnék a mocsokról a Papi?” JK 116.
- 55 „Volt a Robertóval való találkozásban valami szédületeszerű. Mintha álmodnék. Vagy fejbe volnék kólintva. Fájna a fejem. Sokat fáj a fejem.” HC 635.
- 56 „Klasszikus apa–fiú ikon, jártam meccsre apámmal.” HC 546.
- 57 HC 546–548.
- 58 JK 160.
- 59 Pedig egyébként úgy tűnik, Esterházy felfigyel az ilyesfajta jelzésekre: „<Kétórás szünet volt itt a dolgozásban, az öcsém ajánlására jött egy talpmasszőz. Rámnéz, a görnyedt tartásomra, a hátamra: Mondja, mit cipel maga?! Elég nehéz lehet. Ez a munkám, nyögöm gőgösen.>” JK 38.
- 60 JK 82.
- 61 *Azt szégyelltem, hogy valaki titkos jelentéseket készített rólam*. Beszélgetés BERKOVITS Györggyel. Az interjút készítette POGONYI Lajos. Kritika, 2000/2. 20.
- 62 JK 82–83.
- 63 JK 156.
- 64 JK 51.
- 65 JK 94.
- 66 JK 100.
- 67 „Olyannak tetszik így a Papi, mint egy bábu. Mintha csak azért állna szóba valakivel, hogy megírhasa ezeket az ócska jelentéseket...” JK 51. „Tényleg beszámol. Mintha egy kellemes ebéd utáni kávé (»egy jó kaffa«) mellett társalognánk.” JK 86.
- 68 „194. o. ...fordult felé az arc, amelyről azt hitte, ismeri, és amelyet holtig nem ismert meg (senki). Lám.” JK 104.
- 69 HC 235.